

Pajazit Nushi

ZNAČENJE IZDANJA ENCIKLOPEDIJE JUGOSLAVIJE NA ALBANSKOM JEZIKU ZA RAZVITAK ENCIKLOPEDISTIKE U ALBANACA

SAŽETAK. Izdanje Enciklopedije Jugoslavije na jezicima naroda i narodnosti Jugoslavije poseban je izraz sistema vrijednosti njihova zajedništva 70-ih i 80-ih godina ovog stoljeća. Izdanje EJ na albanskom jeziku sadržajno je determinirano prevodenjem osnovnoga latiničnog izdanja EJ na albanski jezik. Ali, ona nije samo prijevod osnovnog izdanja. Izdanje EJ na albanskom jeziku ima izvornu jezično-sadržajnu strukturu, koja je predstavljena grafijom albanskog jezika i sistemom njene ortografije i ortopije. Kao takva, ona je izučena sa stanovišta njenog značenja za razvitak enciklopedistike u Albanaca.

Izdanje EJ na albanskom jeziku ima posebno mjesto u historiji razvitka znanosti i znanstvene misli u Albanaca. Prva knjiga EJ na albanskom jeziku je uopće prva knjiga enciklopedije, iako se elementi enciklopedistike susreću u spisima nekih humanista albanskog podrijetla od XV. stoljeća. Ona ima određene osobenosti. Njezina jezično-sadržajna i bibliografska struktura ima specifične dimenzije i u tom pogledu potpuno je novo izdanje u odnosu na osnovno latinično izdanje EJ. Struktura enciklopedijskih tekstova, njihova sistematizacija i kompozicija odrednica i drugih sadržajnih cjelina je nova. Antroponimi, toponimi, hidronimi i termini pojmova stranoga jezičnog podrijetla transkribirani su. Te glavne osobitosti izdanje sigurno čine najvećim kulturnim i znanstvenim pothvatom posljednje četvrti ovog stoljeća u albanske narodnosti a, možda, i među Albancima uopće.

Izdanje EJ na albanskom jeziku ima posebnih implikacija na razvitak obrazovanja, odgoja, nauke, umjetnosti i fizičke kulture. Ono je od općeg značenja za razvitak enciklopedistike.

Uloga izdanja EJ na albanskom jeziku za razvitak enciklopedistike u Albanaca očituje se na teorijskom i praktičnom planu.

Teorijska uloga je višestruka. Ona je direktna i indirektna. Direktna teorijska uloga sastoji se u utvrđivanju normativa za izradu enciklopedijskih tekstova, za sustavni pristup transfonemiziranju antroponima, toponima i termina drugih pojmova s izvornoga na albanski jezik i povećanje snage normativnog djelovanja Enciklopedije u pisanju strane onomastike, za sustavno prikupljanje informacija i praćenje njihovih promjena, za razvitak metodologije enciklopedistike i dr. Indirektna uloga albanskog izdanja Jugoslavike odnosi se na njezino značenje za razvoj egzaktnih, humanitarnih, socijalnih, biotehničkih, medicinskih i primijenjenih znanosti, a prije svega na razvitak kulture albanskog jezika kao posebne grane albanistike i kao značajan vid kultiviranja književnog jezika. Njezina uloga u okviru kulture albanskog jezika osobito se ističe u razvitku leksikografije, terminologije i onomastike. Knjige albanskog izdanja EJ već sada su postale agens šireg i dubljeg leksikološkog, terminološkog proučavanja i studija nekih pitanja onomastike. Albansko izdanje EJ potaklo je i intenziviralo rad na sustavnom i ekspanzivnom proučavanju jedinstvene leksikologije albanskog jezika kao i rad na izdavanju enciklopedijskog rječnika albanskog jezika. Uloga izdanja EJ na albanskom jeziku za razvitak terminologije je velika. Na albanskom jeziku postoji veliki broj termina grčkog i latinskog podrijetla kao i nemali broj termina podrijetlom pretežno iz romanskih jezika. To je osobito izraženo u terminologiji apstraktnih pojmova. Naša iskustva u prevodenju tekstova 1. i 2. knjige EJ pokazala su da se dobar dio terminologije stranog podrijetla može zamijeniti izvornom terminologijom albanske riječi. Ovo izdanje upućuje na važnost sustavne obrade termina i promjene njihova značenja, te na važnost preciznog utvrđivanja termina za novouvedene pojmove ovih znanstvenih disciplina za koje postoje rječnici i, naposljetku, na izdavanje terminoloških rječnika za pojedine znanstvene grane za koje nije obrađena i publicirana njihova terminologija. Ono je važno za razvijanje znanstvenog sustava u transfonemiziranju antroponima, toponima i termina pojmova latinskog, grčkog, sprskohrvatskog jezika te romanskih i anglosaksonskih jezika na albanski jezik. Na taj način albansko izdanje EJ aktiviralo je niz činitelja za razvitak enciklopedistike.

Rad na izdanju EJ na albanskom jeziku isticao je i neka opća i specifična metodološka pitanja enciklopedistike. Identičnost osnovnoga latiničnog i albanskog izdanja EJ potencirala je značenje metode komparacije enciklopedijskih tekstova i izdanja za unapređivanje enciklopedistike. Sadržajna identičnost enciklopedijskih tekstova osnovnog i albanskog izdanja EJ i njihova jezična različitost pokazivala je kako se deskripcija i eksplikacija pojmova u enciklopedijskim izdanjima razlikuju od istih postupaka u drugim znanstvenim izdanjima. Ovdje su u pitanju jezične i logičke značajke kojima treba definirati bitne odnose između razloga i određene posljedice, između bitnih motiva i ponašanja ličnosti u određenim procesima i odnosima. Jasan je zahtjev da se za informacijsku vrijednost i efikasnost enciklopedijskih tekstova traži takav postupak opisivanja i objašnjavanja kojim se potpuno jasnim i razumljivim jezikom osvijetljava bit pojmova i odnosi među njima. Suštinsko-sintetička i genetičko-historijska opisivanja i objašnjenja zahtijevaju naročitu pažnju u formuliranju njihova pravog sadržaja. Naša su iskustva potvrdila značenje jednostavnog, jasnog i potpuno razumljivog pismenog opisivanja i objašnjavanja pojmova i njihovih veza i odnosa bez gubitaka informacijske vrijednosti enciklopedijskih tekstova. Taj zahtjev odnosi se na sve faze izrade izdanja, i to od izrade abecedarija, prijevoda tekstova do redakcijskog stiliziranja i sistematiziranja u cjelini sadržaja određenog izdanja. Šira i dublja razrada primjene postupka deskripcije i eksplikacije u enciklopedistici izgleda da zahtijeva posebnu obradu.

Sa stanovišta praktične uloge i značenja albanskog izdanja EJ nužno je istaknuti da je osnova prvog enciklopedijskog priručnika na albanskom jeziku rezultat iskustva, znanstvene i enciklopedijske tradicije zagrebačke škole, koja je, osim toga, izrazila potpunu spremnost za suradnju i pomoć u pripremanju albanskog izdanja EJ. To je favorizirajuća okolnost i pozitivan odnos, koji je znatno avansirao praktičan rad na pripremanju ovog izdanja. Zbog toga albansko izdanje EJ nije „praktikum“ izvježbanosti kadrova. Međutim, faza pripreme izdanja bila je naporna i teška. Ona je zahtijevala strpljiv i dugotrajan rad kao i stručno i znanstveno angažiranje na utvrđivanju pravila sustavnih rješenja, modaliteta i uvjeta identičnog strukturiranja izdanja dostupna jeziku njenog korisnika. Neposredan rezultat spomenute okolnosti i svjesnog angažiranja u pripremačkoj fazi jest kadrovska osposobljenost za bavljenje stručnim radom u enciklopedistici. Stečeno iskustvo je od izuzetne vrijednosti za kasniji rad. Ovime su obilježeni počeci enciklopedistike i temelji znanstvenog rada u enciklopedistici kao i počeci uključivanja Albanaca u enciklopedijsku komunikaciju s drugim narodima.

Uvod

Izdanje Enciklopedije Jugoslavije na albanskom jeziku sigurno je jedan od većih znanstvenih i kulturnih pothvata posljednje četvrti ovog stoljeća albanske nacionalnosti u Jugoslaviji ako ne i Albanaca uopće. Enciklopedija Jugoslavije jedinstveno je djelo enciklopedistike na albanskom jeziku, prvi svezak EJ jest i prva knjiga enciklopedije na albanskom jeziku. Ona je izraz stupnja razvoja Albanaca u istraživanju vlastitog identiteta i identiteta narodâ i drugih narodnosti u Jugoslaviji te odnosa i povezanosti među njima. Ona je djelo poznavanja sveukupnosti historijskih, političkih i kulturnih kretanja i odnosa svih nas i kao takva od posebne je važnosti za Albance. S tog stanovišta albansko izdanje EJ izuzetno značajno za znanstveni i kulturni razvoj Albanaca i ne samo njih. Izdanjem EJ na albanskom jeziku Albanci su se tek potkraj XX. stoljeća priključili znanstvenim i kulturnim tokovima drugih naroda sa razvijenijom enciklopedijskom tradicijom. U okviru tih tokova albansko izdanje EJ, odnosno 1. i 2. svezak njenog izdanja, već sada je predmet različitih interesa i interesiranja. Za nas poznavanje njenog značenja i uloge u razvitku enciklopedistike uopće, a posebno za razvitak enciklopedistike u Albanaca, jest jedini motiv proučavanja albanskog izdanja Enciklopedije Jugoslavije.

Aktivnost na izdavanju Enciklopedije Jugoslavije na albanskom jeziku potaknuta je složenim motivima i vezama među njima. Od tih motiva posebno se izdvaja motiv spoznavanja znanstveno verificirane istine o svojoj prošlosti i sadašnjosti, prošlosti i sadašnjosti narodâ i drugih narodnosti kao i enciklopedijsko strukturiranje i prikazivanje znanstvenih spoznaja o njima. Ali i spoznaja da je samo znanstvena serioznost enciklopedijske informacije pouzdan izvor podataka i značajan vodič razvitka kao i svijest o tome da je EJ djelo i mjesto spoznavanja, susretanja i diferencijacije historijskih tokova razvitka naroda i narodnosti i njihova boljeg razumijevanja ima attribute posebnog motivacijskog faktora za angažiranje i pripremanje EJ. Vanjski činioци su od istog značenja za pokretanje aktivnosti na izdavanju EJ na albanskom jeziku. Svakako da je političko

opredjeljenje o ravnopravnosti Albanaca s drugima u Jugoslaviji poticalo rad na zajedničkom pothvatu u jednom od najznačajnijih jugoslavenskih znanstvenih projekata.

Međutim i unutrašnji i vanjski činioci ove aktivnosti mogu se tretirati kao motivacijska osnova izdavanja EJ. Za nas Albance ta osnova označava akt izdavanja EJ značajnim trenutkom u povijesti razvitka znanosti, kulture i znanstvene misli.

Sadržajna identičnost osnovnoga hrvatskosrpskog latiničnog izdanja i izdanja EJ na albanskom jeziku

Enciklopedija Jugoslavije složeno je izdanje. Njena misija danas i kasnije u razvitku znanosti i znanstvene misli čine njeno izdanje jednim od složenijih djela najvrednijih stručnjaka i znanstvenika republika i pokrajina. Paralelno izdanje EJ na jezicima i pismima naroda i narodnosti Jugoslavije u svojoj složenosti sadrži i transfer pojmova, antroponima i toponima iz osnovnog u paralelna izdanja. Ali se mora računati i na transfer znanja i iskustava u koncipiranju i ostvarivanju projekata osnovnog hrvatskosrpskog latiničnog izdanja i paralelnih izdanja na jezicima i pismima naroda i narodnosti.

Dosljedno osnovnom izdanju EJ, albansko izdanje ima obilježja složenog enciklopedijskog djela. Istina, do albanskog izdanja isposređuje istovetno prevođenje tekstova EJ sa osnovnog za albansko izdanje. Međutim, fonološka i morfološka struktura, grafijski sistem fonema albanskog jezika, uzusi i njihova pravilna upotreba nametnuli su posebne zahtjeve u pogledu strukturiranja tekstova EJ, njihove povezanosti i integriranosti u adekvatne enciklopedijske teme i kompleksne jedinice te njihovo integriranje u pojedina izdanja.

Kroz albansku i hrvatskosrpsku enciklopedijsku komunikaciju stupa se u kontakt s velikim brojem pojmova, antroponima i toponima iz prošlosti i sadašnjosti naroda i narodnosti Jugoslavije. Među pojmovima, antroponimima i toponimima nalazi se kategorija poznatih, manje poznatih i novih pojmova, antroponima i toponima. Ovakva komunikacija neposredna je jezično-grafijska komunikacija enciklopedijskog tipa, ali angažman za istovetno prikazivanje sadržaja i opsega tih pojmova na albanskom je jeziku gotovo isti: za sve pojmove mora se odrediti sasvim točan termin a za opisivanje i objašnjavanje manje poznatih pojmova, kao i za nove pojmove, moraju se odrediti i utvrditi novi termini. U onomastici izdanja EJ susreću se tri kategorije antroponima i toponima: frekventni, manje frekventni i kategorija rijetkih i novih antroponima i toponima. Frekventni i stabilni antroponimi i toponimi učvrstili su oblik transfonemizacije i transkripcije, ali čine malu grupaciju antroponima i toponima. Međutim, manje frekventni i nestabilni dio antroponimije i toponimije a posebno novouvedeni antroponimi i toponimi čine najveću grupaciju. Unatoč tome, ova grupacija antroponima i toponima zahtijeva posebne angažmane kako bi se potpuno točno transkribirali njihovi oblici. Posredstvom osnovnog hrvatskog ili srpskog jezika latiničnog izdanja EJ, albanski jezik stupa u kontakt sa značajnim brojem antroponima, a dijelom i toponima stranog porijekla. Među njima ima antroponima i toponima s kojima se susreće prvi put. Rješenja u transkribiranju tih antroponima i toponima javljaju se prvi put na albanskom jeziku. Potpuno uvažavanje principa sadržajne identičnosti osnovnog i albanskog izdanja EJ u okviru jezičnih različitosti već u fazi koncipiranja albanskog izdanja, tj. u fazi izrade diferencijalnog alfabeta za izdanje EJ na albanskom jeziku upućivao je na krupne izmjene u albanskom izdanju EJ kao i na ozbiljne znanstvene zahtjeve tog izdanja.

U albanskom izdanju EJ mora se mijenjati ne samo struktura redoslijeda natuknica i njihova međusobna povezanost već istovremeno i ekstenzitet grafijskog predočivanja sadržaja natuknica u pojedinim knjigama.

U arealu onomastike treba tragati za novim brojnim rješenjima transfonemizacije i transkripcije antroponima i toponima. U terminologiji albanskog izdanja zahtjevi su složeniji: treba utvrditi brojne nove termine, osuvremenjivati stara rješenja za one termine koji sada imaju značenje užih pojmova ili pojmova šireg značenja, zamjenjivati stare oblike jezičnog oformljenja pojedinih termina novim oblicima suvremenoga jedinstvenog književnog albanskog jezika.

Jezično uobličavanje tekstova prema pravopisnim i drugim pravilima i normama suvremenoga albanskog književnog jezika bilo je i ostalo *conditio sine qua non*. Taj imperativan uvjet nametnuo je i neke posebne zahtjeve albanskom izdanju, među kojima se ističu:

1. Za deskripciju i eksplikaciju pojmova nužno je sasvim točno odrediti, precizno i konzekventno primjenjivati samo one termine, riječi i izraze albanskog jezika koji su pravi ekvivalent pojmova, odnosno termina, riječi i izraza osnovnog izdanja.

2. Iz leksičkog i terminološkog fonda albanskog jezika koristiti više one riječi, termine i izraze koji omogućuju veći stupanj stalnosti u upotrebi suvremenoga književnog jezika.

3. Nužno je upotrijebiti i manje poznate pa i nepoznate termine, riječi i izraze te stvarati nove, koji imaju sve vrijednosti i mogućnosti da postanu sastavni i aktivni dio terminološkog i leksičkog fonda albanskog jezika.

Za adekvatnu primjenu tih zahtjeva nužno je koristiti velik broj rječnika¹. Međutim, rječnici albanskog jezika pretežno su filološki. Albanski jezik raspolaze enciklopedijskim rječnikom. Nedostaju terminološki rječnici brojnih znanstvenih disciplina. Nedostaje i iskustvo o racionalnom prevodenju enciklopedijskih tekstova, iako su u prijevodu znanstvenih i posebno književnih djela sa srpskohrvatskog na albanski jezik ostvareni značajni rezultati².

S pravom se računalo na teškoće koje će se javiti u procesu fonologizacije i transkripcije antroponima i toponima na albanski jezik. Gore spomenuti zahtjevi i njihova dosljedna realizacija morali su se odraziti na bitne promjene strukture natuknica, njihovu povezanost i organiziranost u sadržajne cjeline pojedinih knjiga albanskog izdanja EJ. To je, uostalom, uočeno već u fazi izrade alfabeta i dokazano u konačnom definiranju alfabeta izdanja EJ na albanskom jeziku^{3,4}, te u Ekspertizi⁵ izdanja na albanskom jeziku EJ.

Sistematizacija natuknica u Alfabetaru knjige 1⁶ i u Alfabetaru knjige 2⁷ morala se odraziti neposredno u strukturi sadržaja, njihovoj sistematizaciji i povezanosti u posebne cjeline izdanja 1. i 2. knjige albanskog izdanja EJ.

Enciklopedija Jugoslavije knjiga 1. i knjiga 2. na albanskom jeziku predmet su proučavanja u ovom radu. Njihovo značenje za razvitak enciklopedistike u Albanaca sigurno će

¹ U Jugoslaviji je izdano 60 rječnika na albanskom jeziku, od toga 27 terminoloških, 25 dvojezičnih, 6 jednojezičnih i 2 višejezična rječnika za korisnike albanskog jezika i drugih jezika (prema natuknici pripremljenoj za potrebe izdanja VIII. knjige latiničnog izdanja EJ: Leksikologija Albanaca u Jugoslaviji).

² NIGRO »Rilindja« izdala je više od 1000 prijevoda djela književnika naroda i narodnosti Jugoslavije i 500 djela iz svjetske književnosti (referat V. Shite, čitan na susretima književnih prevodilaca Jugoslavije u Sarajevu od 16—17. V. 1987 god.)

³ Alfabetar, Botimi shqip — izdanja na albanskom, Bleni I — knjiga I, A—Bos, Redaksia e EJ për KSA të Kosovës—Redakcija EJ za SAP Kosovo, Prishtinë — Priština 1980.

⁴ Alfabetar, Botimi shqip —albansko izdanje, Bleni II — knjiga II Bos—Dub, Redaksia e EJ për KSA të Kosovës — Redakcija EJ za SAP Kosovo, Prishtinë — Priština 1981.

⁵ Ekspertiza izdanja na albanskom jeziku Enciklopedije Jugoslavije Redakcija SAP Kosova, 1979.

⁶ Enciklopedija e Jugosllavisë, Botimi në gjuhën shqipe I A—Bib, Jugosllavenski Leksikografski Zavod »M. Krleža« Zagreb 1984.

⁷ Enciklopedia e Jugosllavisë 2, Bib—Çif, Jugosllavenski Leksikografski Zavod »M. Krleža«, Zagreb 1987.

se odnositi i na sljedeća izdanja što obvezuje da se nastavi proučavanje, radi potvrđivanja i proširivanja spoznaja o njihovoj važnosti i ulozi u razvitku enciklopedistike u nas. To je osnovni zadatak ovog rada koji je odredio njegov cilj kao i metode proučavanja.

Cilj rada i metode proučavanja

Osnovno pitanje ovog rada formulirano je u formi hipoteze i glasi: *Albansko izdanje Enciklopedije Jugoslavije, iako je realizirano prevodenjem tekstova EJ sa osnovnog izdanja na albanski jezik, jest izvorno izdanje.* Ono je realizirano primjenom grafijskog, fonetskog i morfološkog sistema albanskog jezika i korišćenjem vlastitog leksičkog i terminološkog fonda u prevodenju osnovnoga latiničnog izdanja EJ na albanski jezik.

Za istraživanje argumenata u prilog gore navedene hipoteze primijenjena je *metoda analize sadržaja* enciklopedijskih jedinica, *deskripcije* i *eksplikacije* promjena i procesa nastajanja tih promjena u albanskom izdanju EJ. 1. i 2. svezak EJ albanskog izdanja predmet je analize. Natuknica je osnovna jedinica analize sadržaja albanskog izdanja EJ. Primjenom tih metoda pokušava se identificirati kauzalne promjene i modalitet funkcionalnog povezivanja natuknica u sadržajne cjeline 1. i 2. knjige albanskog izdanja EJ, ostvarujući pri tom načela izrade i izdanja EJ a posebno načelo identičnosti, jednakosti i istodobnosti osnovnoga latiničnog izdanja EJ i njenoga paralelnog izdanja na albanskom jeziku.

Primjena tih metoda u proučavanju dviju do sada objavljenih knjiga EJ na albanskom jeziku omogućit će identificiranje svih značajnijih podataka, čijom se kvantitativnom i kvalitativnom obradom može dati odgovor na pitanje: u čemu je značenje albanskog izdanja EJ za razvitak enciklopedistike u Albanaca?

Osim spomenutih metoda, primijenjena je i *metoda genetičkog proučavanja* elemenata enciklopedistike u starim spisima i djelima: teološkim, filozofskim, književnim, leksikološkim i znanstvenim ostvarenjima Albanaca od XV—XX. stoljeća. Rezultati primjene te metode omogućit će, među ostalim, određivanje mjesta albanskog izdanja EJ u procesu razvitka enciklopedistike u Albanaca.

Mjesto Enciklopedije Jugoslavije u razvitku enciklopedistike u Albanaca

Termin enciklopedija na albanskom jeziku upotrijebljen je relativno kasno. Terminološka istraživanja upućuju na to da se termin enciklopedija javlja u istupima i djelima znanstvenih istraživača i književnih stvaralaca albanskog nacionalnog preporoda u prošlom i početkom ovog, XX. stoljeća. U enciklopedijskom djelu *Samija Frashërija* "Kamus al-alam", 1889 god., termin enciklopedija ušao je u opću komunikaciju, naravno za ograničen broj obrazovanih Albanaca pretežno okupljenih u Društvu za štampanje albanskih spisa (Shoqëria e të shtypurit shkronja shqip) u Istanbulu. *Jani Vreto*, u svom govoru održanom u siječnju 1896 god. u Kulturno-prosvjetnom društvu "Dituria" u Bukureštu zahtijevao je od tog društva da, među ostalim, "...izda rječnike, enciklopedije, razna znanstvena djela, da prevede i izda klasike svjetske književnosti".⁸ U rječnicima albanskog jezika termin enciklopedija prvi put se spominje 1911 god.⁹ Ali neki termini s današnjim značenjem termina enciklopedist nalaze se i u spisima iz XV. stoljeća. T a k o termin sveznajući (gjithëdijës), sintagma humanista široke kulture, humanista dubokih znanja, naučen junak, susreću se čak i u fazi humanizma u Albanaca.¹⁰ Među humanistima albanskog porijekla, koji su sebi stvorili enciklopedijsko ime su: *Pal Gazulli*¹¹

⁸ Historia e letërsisë shqipe, I—II, Prishtinë 1968, str. 449.

⁹ P. Antonio Busseti S. J. Vocabolario Italiano-Albanese, Scutari D'Albania 1911, str. 364.

¹⁰ *Dhimitër Shuteriqi*, Shkrimet Shqipe 1332—1850, Rilindja, Prishtinë 1978.

¹¹ Fjalor Enciklopedik Shqiptar, Akademia e Shkencave e RPSH, Tiranë 1985, str. 306.

(1405—1470) diplomat, pedagog i orator, *Marin Barlet*¹² (1460—1512) humanist i istaknuti povjesničar, *Marin Beçikim*¹³ (1488—1526) pedagog, pisac i orator, *Pal Engjulli*,¹⁴ nadbiskup (?—1462) najučteniji u razdoblju albanskog humanizma, *Gjin Gazulli*¹⁵ (oko 1400—1465) astronom i diplomat. Gjin Gazulli¹⁶ (Ivan Gazoli — Gazulić) i Marin Beçikim¹⁷ (Marinus Becichimus) radili su u Raguzi (Dubrovnik).

Neki se elementi enciklopedijskog opisivanja i iskazivanja pojava i pojmova iz oblasti etnografije i historije, posebno iz toponomastike i antroponomije, susreću znatno ranije.

Frank Bardhi, biskup (1606—1634) autor prvog albanskog leksikografskog djela *Dictionarum Latino-Epiroticum* ostavio je opis nekih mjesta gdje je službovao, a koji je blizak današnjem enciklopedijskom opisu nekih toponima. Tako u svom dopisu upućenom Kongregaciji de Prop. Fide ovako je opisao Puku¹⁸: "Puka je dio naroda Dukagjinija. Kaže se naroda Dukagjinija zato što su poznata gospoda Dukagjini vladala više od 200 godina prije nego što su turska gospoda (sultan) stavila pod svoj jaram Epir. Zove se Puka zato što prolazi kroz nju veliki zajednički put za Srbiju. Mjesto je dobilo ime po putu, jer "puka" na albanskom jeziku (koji se upotrebljava u Puki i od naroda gore spomenutih mjesta) znači zajednički krčeni put. Stanovnici Puke nalaze se u visokim, surovim i neprohodnim planinama..."¹⁹.

Značajniji opisi nalaze se u djelu dr. *Pjetra Bogdanija* "Cuneus prophetarum" objavljenom u Padovi 1685. god. na latinsko-albanskom jeziku. To je teološko-filozofsko djelo polihistora, prizrenskog župnika, skadarskog biskupa i skopskog nadbiskupa, koji je umro u Prištini 1689. g. Sadržaj je djela zanimljiv zbog opisa društveno-političkih prilika u pojedinim krajevima pod Otomanskom Imperijom, zbog općeg poziva na ustanak za oslobođenje, zbog poruka o značenju razvitka prosvjete i albanskog jezika za formiranje nacionalne svijesti. U tom djelu opisuju se i objašnjavaju neke filozofske, teološke, astronomske, geografske i dr. pojave i pojmovi. Opisivanje i objašnjavanje tih pojmova sadrži elemente enciklopedijskog opisivanja i objašnjavanja pojmova. Takvi elementi susreću se na više mjesta. Tako, opisujući i objašnjavajući fizički i psihički razvoj čovjeka na osnovi utjecaja sedam planeta na razvoj čovjeka, P. Bogdani daje sljedeću periodizaciju psihofizičkog razvoja: 1. Period djetinjstva od 0 — 4 god.; 2. Period dječastva od 4 — 14 god., 3. Period mladosti od 14 — 22 god., 4. Period junaštva od 22 — 41 god., 5. Period junaštva od 41 — 56 god., 6. Period starosti od 56 — 68 god., 7. Period kasne starosti od 68 — 98 god.²⁰

Brojni termini iz filozofije, teologije, psihologije i dr. potječu iz tog djela. Njegova je važnost velika za istraživanje leksikografije i terminologije albanskog jezika i filozofsko-psihološke terminologije.

¹² Isto, str. 69.

¹³ Isto, str. 81.

¹⁴ Rilindja br. 11250 od 27. VII. 1990.

¹⁵ *Jahja Drançolli*, Gjin Gazulli, astronom dhe diplomat i shek. XV, Rilindja, Prishtinë 1984

¹⁶ Enciklopedija Jugoslavije 3 Dip—Hid, Izdanje i naklada Leksikografskog zavoda FNRJ, Zagreb MCMLVIII, str. 434, Enciklopedija Jugoslavije 5 Hrv — Janj, Jugoslavenski leksikografski zavod "Miroslav Krleža" Zagreb 1988, str. 456.

¹⁷ Enciklopedija Jugoslavije 5 Hrb—Janj, Jugoslavenski leksikografski zavod "Miroslav Krleža", Zagreb 1988, str. 328; Fjalori Enciklopedik Shqiptar, Akademia e Shkencave e RPSSH, Tiranë 1985, str. 81.

¹⁸ Puka, grad sa 2442 stanovnika, Malësia Mirdita u NR Albaniji.

¹⁹ *Prof. dr. Mahmud Hysa*, Krestomaci e letërsisë së vjetër shqiptare, Enti i Teksteve dhe i Mjeteve Mësimore i KSA të Kosovës, Prishtinë 1987, str. 161.

²⁰ P. Bogdani, *Cuneus Prophetarum*, München 1977, str. 69.

Prosvjetiteljstvo, posebno klasični francuski oblik prosvjetiteljstva, bilo je od utjecaja i značenja za razvitak enciklopedistike u Albanaca. Njegov utjecaj i značenje evidentni su u programu djelovanja "Nove akademije" u Voskopoji, u južnom dijelu Albanije. Ona je djelovala tijekom XVIII. stoljeća. *Teodor Kavalioti*²¹ djelom "Porto pyria" (1770), kao i u drugim djelima, otvorio je put iluminističkom razmišljanju. Objašnjavajući značenje određenog broja termina kao što su: kretanje je uzrok promjene objekata, intuicija je sposobnost uma i sredstvo prodora u tajnosti bića, modus materije je veličina, oblik i dr., utjecao je na razvitak terminologije i leksikologije, posebno u filozofiji i psihologiji. Utjecaj prosvjetiteljstva na razvoj leksikologije osjeća se i u djelima *Konstantina Kristoforidhija*, prevodioca Starog i Novog zavjeta i osnivača albanske leksikologije. Kristoforidhijev *Lexikon Alvano-Elinikon*²², redigiran 1880. i štampan 1904. god., sadrži 11465 riječi. Riječi ovog Leksikona sadrže značenje, mjesto gdje se koja riječ upotrebljava, kako je formirana (za određeni broj riječi) i šta iskazuje riječ, kako na albanskom, tako i na grčkom jeziku. Tako, napr. toponim Qytezë = kastela starih Albanaca, 40 m sa one strane Peterlea, čiji kraj se zove Bila. Qyteza je podignuta ispod planine Penščope. Penščopa je planina udaljena pola sata i četrdeset m od Peterlea. Iznad ove planine je podignuta Qyteza od naših starih predaka prije više od 4000 godina.²³ Etnografski pojam "dhrim = dani babova": tri prva i tri posljednja dana ožujka ili, prema drugima samo tri posljednja dana veljače. Tih dana albanske žene ne rade, da se ne bi pogoršalo vrijeme i više se brinu za babe (ovo su ostaci stare grčke mitologije)²⁴. Ali samo dio riječi obrađen je na takav način. Međutim, gore navedeni način obrade pojedinih riječi, počevši od njihova značenja pokazuje neke elemente enciklopedijske obrade pojmova, odn. riječi ili termina.

Enciklopedijsko djelo jest "Kamus Al-A'lam" *Samija Frashërija*²⁵; to je opći rječnik (diktionar) historijskih, geografskih pojmova, antroponima i toponima. Djelo je objavljeno u 6 tomova, od 1889—1898. god. na turskom jeziku u Istanbulu. Ono je rezultat individualnog rada, zbog čega je autor nazvan "najvećim radnikom Otomanske Imperije"²⁶. Izbor natuknica iz toga značajnog djela izdat je i na albanskom jeziku²⁷. Natuknice su poredane prema osmanskome alfabetaru, toponime i antroponime koje je bilo nemoguće transkribirati autor je dao i na izvornom jeziku. Tako npr. za natuknicu Kotor napisano je: Kotor, na slavenskom jeziku Kotor, Cattaro, jedna je luka i gradić, centar općine, nalazi se u južnom dijelu Dalmacije. Prostire se 70 km jugoistočno od Raguze, na prirodnoj morskoj obali Crne Gore. Iako su stanovnici Hrvati, trgovački jezik je talijanski²⁸. Toponimi i antroponimi Otomanske Imperije, i posebno oni iz albanskih vilajeta, šire i potpunije su obrađeni. O Kotoru je napisano 5 redaka a o Lushnji, selu Janinskog vilajeta, napisano je 10 redaka s naznakom, vidite detalje u natuknici Muzeqea²⁹. Visok stupanj znanstvenosti i informativnosti tekstova enciklopedije S. Frashërija za ono je vrijeme značajna odlika djela. Ona je bila posebno važna pri izdavanju Velike turske en-

²¹ Fjalor i filozofisë, Tiranë 1982, str. 215—217.

²² K. Kristoforidhi, Fjalor Shqip-Greqisht, Rilindja, Prishtinë 1977.

²³ Isti, str. 295.

²⁴ Isti, str. 93.

²⁵ Ch. Samy-Bey Frasherij, Kamus Al-A'lam, Dictionaire Universal d'Historie de Geographie par Ch. Samy Bey Frasherij, Constantinophr 1898.

²⁶ Hasan Kaleshi, Sami Frashëri në letërsinë dhe filologjinë turke, Gjurmime Albanologjike, 1, Prishtinë 1968.

²⁷ Rilindja je objavila odabrane dijelove Enciklopedije Samija Frasherija, vidi: Sami Frashëri, Vepra 7, Kamus al A'lam, Prishtinë 1984.

²⁸ Isti, str. 81.

²⁹ Isti, str. 90.

ciklopedije. Njen utjecaj na razvitak historijskih i geografskih nauka i znanstvene misli u Albanaca velik je i nerazdvojiv od utjecaja drugih djela Samija Frashërija. Iako je enciklopedijski rječnik općeg tipa, ona je do 1984. god. bila jedini izvor šireg enciklopedijskog znanja o Albancima na nealbanskom, tj. na turskom jeziku pisan od autora albanske nacionalnosti.³⁰

Ovaj kratak osvrt na genezu elemenata enciklopedistike u Albanaca upućuje na sljedeće:

1. Počeci razvitka enciklopedistike u Albanaca u djelima su humanista XV. stoljeća i nastavljaju se u djelima teološko-filozofskog i književnog karaktera, objavljenima kasnije.

2. Zanimanje za enciklopedijska djela i enciklopediju se javlja, ipak, kasno. Tek u drugoj fazi albanskog nacionalnog preporoda ovo zanimanje konkretizirano je u pojedinim filozofskim, leksikološkim i enciklopedijskim djelima.

3. Osnovni termini enciklopedijskih djela susreću se i u djelima leksikološkog i leksikografskog sadržaja: u dvojezičnim rječnicima a kasnije se obrađuju i u rječnicima albanskog jezika.

4. Enciklopedija Jugoslavije na albanskom jeziku, odnosno prva knjiga Enciklopedije Jugoslavije na albanskom jeziku, jest prva knjiga enciklopedije uopće na albanskom jeziku³¹.

2. Osobitosti izdanja EJ na albanskom jeziku

Sadržajna podudarnost natuknica osnovnog i albanskog izdanja EJ u 1. i 2. knjizi uobičajena je u novom jezičnom liku, koji su odredili grafijski, fonetski i morfološki sistem albanskog jezika i primjenu njihovih pravila u prijevodu osnovnog izdanja. Polazeći od utvrđenih uzusa ovih sistema i od veoma izdiferenciranih enciklopedijskih tema u pogledu njihova sadržaja, Redakcija EJ za SAP Kosovo razradila je posebne kriterije za transkripciju antroponima, toponima i pojedinih pojmova, za prijevod posebnih naziva i za adaptiranje posebnih fonema u riječima stranog porijekla za potrebe albanskog izdanja EJ³². Njihova primjena u prijevodu osnovnog izdanja na albanski jezik odredila je posebnu fizionomiju svakoj do sada objavljenoj knjizi EJ na albanskom jeziku. Opće odrednice fizionomije ovih knjiga i njihove dimenzije navest će se dolje:

A. Struktura sadržaja 1. knjige EJ

1. knjiga EJ na albanskom jeziku urađena je na osnovi Alfabetara.³³ Ona ima 1325 natuknica, od kojih su: 775 ili 58,49% antroponima, 241 ili 18,18% toponima i 309 ili 23,32% pojmova. 150 natuknica ili 11,32% imigrirano je iz Integralnog abecedarija II izdanja EJ. Sifarnik knjige ima 752 jedinice šifara s njihovim potpunim nazivom i Index transkribiranih antroponima stranog porijekla od 975 antroponima s njihovim etimološkim likom. Sav ovaj sadržaj s drugim sastavnim dijelovima knjige sadržan je u 776 stranica, oko 81 000 redaka.

³⁰ Pajazit Nushi, Tipologjia e njësisve enciklopedike të Fjalorit të përgjithshëm e të gjeografisë së Sami Frashërit dhe misioni i tij, Fjala nr. 15, 16 e 1, 15 shtatorit 1984.

³¹ Nakon izdavanja prve knjige Enciklopedije Jugoslavije na albanskom jeziku NIGRO "Rilindja" u Prištini je izdala izabrane dijelove Općeg rječnika S. Frashërija, Vepra 7, Kamus Al-A'lam, Prishtinë 1984, 1985. god. objavljen je Enciklopedijski albanski rječnik: Fjalori Enciklopedik Shqiptar, Akademia e Shkencave e RPSSH, Tiranë 1985.

³² Ekspertiza izdanja na albanskom jeziku Enciklopedije Jugoslavije, Redakcija EJ za SAP Kosovo, Priština 1979.

³³ Alfabetar, Botimi shqip—izdanje na albanskom jeziku, Bleni I — Knjiga I A—Bos, Redaksia e Enciklopedisë së Jugosllavisë — Redakcija Enciklopedije Jugoslavije za SAP Kosovo.

B. Struktura sadržaja 2. knjige

2. knjiga je urađena prema Alfabetaru³⁴. Ona ima 1176 natuknica. Struktura natuknica je: 707 ili 60,11% antroponima, 299 ili 25,42% toponima i 170 ili 14,45% pojmova. 25 ili 2, 12% su natuknice, koje su imigrirale iz Integralnog abecedara II izdanja EJ. Šifarnik suradnika sadrži 752 jedinice šifara s njihovim potpunim nazivom i Index transkribiranih antroponima stranog porijekla od 975 antroponima. Ovaj sadržaj s drugim dijelovima knjige smješten je na 778 stranica u 81 000 redaka.

Ovakav mikro i makro uvid u 1. i 2. knjigu daje dovoljan broj premisa, na osnovi kojih se izvode sljedeći zaključci:

1. Albansko izdanje 1. i 2. knjige Enciklopedije Jugoslavije ima izvorne jezično-sadržajne i bibliografske dimenzije. Knjige su urađene u okviru jedinstvenih grafičko-tehničkih uvjeta za osnovno i paralelno izdanje EJ na jezicima naroda i narodnosti Jugoslavije. Izvorne su dimenzije rezultat, u prvom redu, primjene lingvističkih kriterija albanskog jezika u prijevodu enciklopedijskih tekstova osnovnog izdanja. Ovi kriteriji odredili su principe klasificiranja i definiranja natuknica, njihovu transpoziciju i sadržajnu povezanost i integritetnost u posebne knjige albanskog izdanja Jugoslavike.

2. Kompozicija natuknica, transkribiranih antroponima u Indeksu i šifara s njihovim punim nazivom u Šifarniku, tekst Uputa čitateljima, tekst Kratica i simbola, urednici struka i redakcija je nova.

3. Natuknice albanskog i osnovnog izdanja EJ jednake su i identične po sadržaju, ali u 1. i 2. knjizi albanskog izdanja one su predstavljene u grafijskom liku albanskog jezika. Jednakost natuknica je ostvarena imigracijom i emigracijom natuknica iz Integralnog abecedara II izdanja EJ u Alfabetar odgovarajućeg izdanja na albanskom jeziku kao i njihovom emigracijom iz Alfabetara jedne knjige u odgovarajući Alfabetar druge knjige. Autentični prijevod sadržaja svake natuknice osigurao je sadržajnu identičnost natuknica albanskog izdanja s istim natuknicama raspoređenim u 10 knjiga osnovnog izdanja.

4. Sadržaj albanskog izdanja 1. i 2. knjige sistematiziran je na većem prostoru od prostora osnovnog izdanja. Taj je prostor mjeren jedinicom redaka oko 10% veći u odnosu na broj redaka osnovnog izdanja.

3. Vrijednosti izdanja EJ na materinjem jeziku Albanaca

Izdanje EJ na albanskom jeziku posjeduje određene imanentne vrijednosti. Sav sadržaj izdanja EJ čitaocu albanske nacionalnosti dostupan je na njegovu materinjem jeziku, što uvelike povećava stupanj razumljivosti informacija, njihovih detalja, povezanosti i nijansiranih razlika i sličnosti u pojedinim pojmovnim elementima i njihovim odnosima. Strukturiranjem EJ na materinjem jeziku Albanaca eliminirani su svi izvori nedovoljne razumljivosti teksta, krive razumljivosti i nerazumljivosti pojedinih informacija. U tome je sigurno jedna od najznačajnijih vrijednosti albanskog izdanja za njenog korisnika. Jezična dostupnost enciklopedijskih tekstova čitaocu u većini je slučajeva praćena raznovrsnim oblicima kvalitetnoga simboličkog konkretiziranja sadržaja tih tekstova (crteži, dijagrami, fotografije, grafikoni, karte i dr.); to razumljivost sadržaja tekstova čini maksimalno dostupnom čitaocima odnosno korisnicima albanskog izdanja EJ (šteta što sav tekst geografskih i historijskih karata nije preveden). Jezična dostupnost i razumljivost enciklopedijskih tekstova albanskom čitaocu stvorila je mogućnost njegove uvjerljivosti u informacijama koje su sadržane u izdanju EJ na njegovu jeziku. Uvjerljivost enciklopedijskih tekstova s gledišta konkretnih efekata informacija na primaoca tih infor-

³⁴ Alfabetar, Botimi shqip — izdanje na albanskom, Bleni II — Knjiga II Bos—Dub, Enciklopedija Jugoslavije, Redaksia e KSA të Kosovës — Redakcija SAP Kosova, Prishtinë — Priština, 1981.

macija krajnji je i najvažniji cilj informacija sadržanih u albanskom izdanju EJ, iako to ne pripada samo informacijama, koje su sadržane u izdanjima enciklopedije. Međutim, kvaliteta uvjerljivosti čitaoca u enciklopedijske tekstove ima šire i značajnije dimenzije. Inače, ovaj cilj informacija teško se ostvaruje u uvjetima jezičnog formuliranja na drugom, za Albanca, tuđem jeziku. Dostupnost i razumljivost enciklopedijskih tekstova kao i efekti na uvjeravanju čitalaca u znanstvenu istinitost tekstova, jesu najveće vrednote izdanja EJ na albanskom. Opće vrijednosti izdanja EJ zajedno s posebnim vrijednostima izdanja EJ na albanskom jeziku povećavaju značenje ovog izdanja za razvoj enciklopedistike, što je, inače, osobita funkcija albanskog izdanja EJ. Ta funkcija dobrim dijelom se ostvaruje implikacijama albanskog izdanja EJ na razvoj kulture albanskog jezika i drugih grana albanistike i drugih znanstvenih disciplina, na razvoj obrazovanja, odgoja, umjetnosti i fizičke kulture. Dalje se iznose neki vidovi mogućih implikacija albanskog izdanja EJ na kulturu jezika i na pojedine oblike društvene svijesti u Albanca:

4. Kulturološke implikacije izdanja EJ na albanskom jeziku

Albanski jezik, kao jedna od objektivnih karakteristika Albanca, upravo je na izdanju EJ potvrdio status enciklopedijskog jezika. Međutim, kod Albanaca u Jugoslaviji izdanje Jugoslavike kao što je spomenuto od posebne je važnosti za razvitak *kulture jezika*, i to kako u smislu njegovanja pismenih modela književnog govora, tako i u smislu usavršavanja normi književnoga pismenog izraza. S pravom se kod čitaoca očekuje utjecaj strukturiranja tekstova enciklopedije za usavršavanje stila, bogaćenje leksičkog fonda, zamjene nekih starih struktura formuliranja misli novim oblicima itd. Ali, albansko izdanje EJ iznimno je značajno i za razvitak terminologije i onomastike. Tu su sadržani izvorni termini koji su upotrijebljeni za zamjene termina stranog porijekla. Takvi su slučajevi: *supersticioni* = *bestytnitë* (Narodna vjerovanja),³⁵ *fraternale* = *vëllazërore*: *Bashkësia Vëllazërore Kroate* (Hrvatska bratska zajednica)³⁶, itd. Za novouvedene ili rijetko upotrebljavane pojmove u agronomiji, arhitekturi, bibliotekarstvu, biologiji itd. uvedeni su odgovarajući termini. Ovoj grupi pripada velik broj termina, od kojih se za ilustraciju navode sljedeći: *mikroklimateri*,³⁷ *petrobola*,³⁸ *kambanore masive*,³⁹ za termin veliki zvonik, *biblioteka referale*⁴⁰ za termin pojma referalna biblioteka, *bioenergjetika e homeotermave*⁴¹ za pojam bioenergetika homeoterama, *gjenetika molekulare*⁴² za pojam molekularna genetika itd. U okviru kompleksnih odrednica kao što su *Afrika* (vendet afrikane) dhe *Jugosllavia*⁴³ (Afričke zemlje i Jugoslavija), *Anglia dhe Jugosllavia-Marrëdhëniet*⁴⁴ (Britansko-jugoslavenski odnosi), *Bullgaria dhe Jugosllavia-Marrëdhëniet*⁴⁵ (Bugarsko-jugoslavenski odnosi) itd., upotrijebljeni su izvorni termini

³⁵ Enciklopedia e Jugosllavisë 1 A—Bib, Jugoslavenski leksikografski zavod "Miroslav Krleža", Zagreb 1984, str. 659.

³⁶ Ibid, str. 503.

³⁷ Isto, str. 43.

³⁸ Isto, str. 270.

³⁹ Isto, str. 275.

⁴⁰ Isto, 724.

⁴¹ Enciklopedia e Jugosllavisë 2 Bib—Cif, Jugoslavenski leksikografski zavod "Miroslav Krleža" Zagreb 1987, str. 53.

⁴² Isto, str. 54.

⁴³ Enciklopedia e Jugosllavisë 1 A—Bib, Jugoslavenski leksikografski zavod "Miroslav Krleža", Zagreb 1984, str. 24—37.

⁴⁴ Isto, str. 157—183.

⁴⁵ Enciklopedia e Jugosllavisë 2 Bib—Cif, Jugoslavenski leksikografski zavod "Miroslav Krleža", Zagreb 1987, str. 566—591.

za manje poznate ili nove pojmove. Takvi termini su: Kongresi I i Lëvizjes për Çlirimin e Angolës,⁴⁶ Këshilli i përkohshëm Administrativ i Etiopisë,⁴⁷ Perandoria e Afrikës Qendrore,⁴⁸ Koalicioni ndëralet në Teheran,⁴⁹ Gjuhët në kontakte,⁵⁰ Jugosllavika në Kembrixh,⁵¹ Marrëveshja e Bledit⁵² itd. U fenomenologiji dinamizma *antroponima* stranog jezičnog porijekla i njihova transkribiranja na albanskom jeziku prisutna je *posrednička* uloga osnovnog latiničnog izdanja na hrvatskosrpskom jeziku između jezika davaoca i albanskog jezika odnosno jezika primaoca. Ali, ovaj odnos ipak je dosta specifičan, osnovno latinično izdanje sadržava izvorno grafijsko predočavanje antroponima stranog jezičnog porijekla. Njihovo transkribiranje je izvršeno na bazi utvrđivanja grafemskih ekvivalenata albanskog jezika za odgovarajuće foneme antroponima u njihovu izvornom jeziku. Ovo je fundamentalno načelo, po kome je izvršeno transkribiranje najvećeg broja antroponima, gotovo cijela antroponimija novijeg datuma, odnosno ona iz druge polovice XX. stoljeća. Međutim, od ovog načela moralo se odstupiti uglavnom u slučajevima učvršćenog oblika transkribiranog antroponima. Takav je slučaj s antroponimima: Tolstoi, Leon Nikollajević,⁵³ umjesto Tolstoj, Lev Nikollajević, Hugo, Viktor⁵⁴ umjesto Ygo, Viktor, Moxart, Wolfgang Amadeus⁵⁵ umjesto Mozart, Wolfgang Amadeus, Paç Karl⁵⁶ umjesto Paç, Karll i dr. Rezistentnost albanskog jezika prema utjecajima oblika izgovora i pisanja stranih riječi došla je do izražaja u transkribiranju antroponima. Međutim, fond tih antroponima je mali. Veći broj antroponima nego prethodna grupa čine antroponimi, koji su manje frekventni, i novi antroponimi. To je slučaj i s antroponimima albanskog izdanja EJ. Transkribiranje ove grupe antroponima temeljeno je na utvrđivanju fonoloških ekvivalenata između jezika izvora i albanskog jezika i upotrebe onog morfema, koji je najbliži fonemu izvornog jezika za odgovarajuće antroponime. U tome je od posebne pomoći bio rad dr. I. Gostla.⁵⁷ U našem izdanju antroponimi slavenskih jezika, koji imaju u svom tijelu fonem l i taj fonem nalazi se ispred a i o na albanskom jeziku transkribirani su kao što se izgovara fonema l a ne lj kao što predviđaju pravila pravopisa albanskog jezika.⁵⁸ Tako su transkribirani antroponimi: Nikollaj, Pavlović Aleksandar⁵⁹ umjesto Nikolaj, Pavlović Aleksandar, Mahova Sllavka Zhukoviqeva, Mahova Slavka Zhukoviqeva,⁶⁰ Bogishiç, Valltazar⁶¹ umjesto Bogishiç, Valta-

⁴⁶ Enciklopedia e Jugosllavisë 1 A—Bib, Jugoslavenski leksikografski zavod "Miroslav Krleža", Zagreb 1984, str. 27.

⁴⁷ Isto, str. 28.

⁴⁸ Isto, str. 33.

⁴⁹ Enciklopedia e Jugosllavisë 2 Bib—Çif, Jugoslavenski leksikografski zavod "Miroslav Krleža", Zagreb 1984, str. 165.

⁵⁰ Isto, str. 182.

⁵¹ Isto, str. 182.

⁵² Isto, str. 581.

⁵³ Drejtshkrimi i gjuhës shqipe, Instituti Albanologjik i Prishtinës, Prishtinë 1974, str. 92.

⁵⁴ Isto, str. 104.

⁵⁵ Isto, str. 104.

⁵⁶ Fjalor Enciklopedik Shqiptar, Akademia e Shkencaove e RPS të Shqipërisë, Tiranë 1985, str. 789.

⁵⁷ Dr. Igor Gostl, O nekim sociolingvističkim aspektima višejezičnih izdanja Enciklopedije Jugoslavije, Zagreb, 1981 (u rukopisu).

⁵⁸ Drejtshkrimi i Gjuhës Shqipe, Institut Albanologjik i Prishtinës, Prishtinë 1974, str. 105, 37.

⁵⁹ Enciklopedia e Jugosllavisë 2 Bib—Çif, Jugoslavenski leksikografski zavod "Miroslav Krleža" Zagreb 1987, str. XXIX.

⁶⁰ Isti, str. XXVIII.

⁶¹ Isto, str. 110.

zar i dr. Na isti način je postupljeno i u transkribiranju toponima, kao npr. Boleslava e Re⁶² umjesto Boleslava e Re, Čekoslovaki⁶³ umjesto Čekoslovaki, Carev-Llaz⁶⁴ umjesto Carev-Laz i dr.

Interferencija i transfer fonema lj i l između slavenskih jezika i albanskog jezika zahtijeva dublja istraživanja i najvjerojatnije određene promjene u fonetskim i pravopisnim pravilima pisanja antroponima i toponima. Ali, to se zahtijeva i kad su u pitanju antroponimi i toponimi engleskog porijekla.

Toponimi stranog jezičnog porijekla transkribirani su na albanski jezik po istom principu kao i antroponimi, uključujući i toponime jezika jugoslavenskih naroda. Avalla⁶⁵ (Avala), Bella-Cërkva⁶⁶ (Bela Crkva), Ceremoshnja⁶⁷ (Ceremošnja), Çakorri⁶⁸ (Çakor), Dar-Es-Salam⁶⁹ (Dar Es Salam), Kembrih⁷⁰ (Cambridge), itd. Ali, i prijevod antroponima kao i jezična adaptacija određenog broja antroponima nude rješenja, koja će utjecati na razvoj toponimije. Broj prevedenih toponima je velik, ali ovdje se navode najmarkantniji slučajevi: Alpet Kamnike e Savinje⁷¹ (Kamniške in Savinjske Alpe), Banja e Vërnjicit⁷² (Vrnjačka Banja), Ishujt e Kepit të Gjelbër⁷³ (Zelenortski otoci), Çarshia te Ripnji⁷⁴ (Çaršija kod Ripnja) itd. Jezična adaptacija toponima izvršena je u okviru utvrđenih pravila, i kao adaptirani toponimi mogu se prenijeti i u druga izdanja i učvrstiti svoj grafijski oblik na albanskom jeziku. Takvi su: Akuedukti afër Shkupit⁷⁵ (Akvadukt kraj Skopja), Benkovci i Okuçanit⁷⁶ (Benkovac Okučanski), Zara⁷⁷ (Zadar), Munihi⁷⁸ (München) itd. Ipak, najveći broj toponima je transliteriran. Takvi su slučajevi: Atllagiq-Kulla⁷⁹ (Atlagić-kula), Baçka-Topolla⁸⁰ (Bačka Topola), Banja-Lluka⁸¹ (Banja Luka), Bashqanska-Draga⁸² (Bašćanska Draga), Bërçeli⁸³ (Brčeli) itd.

⁶² Isto, str. 727.

⁶³ Isto, str. 313.

⁶⁴ Isto, str. 618.

⁶⁵ Enciklopedia e Jugosllavisë 1 A—Bib, Jugoslavenski leksikografski zavod "Miroslav Krleža", Zagreb 1984, str. 443.

⁶⁶ Isto, str. 608.

⁶⁷ Enciklopedia e Jugosllavisë 2 Bib—Çif, Jugoslavenski leksikografski zavod "Miroslav Krleža", Zagreb 1987, str. 630.

⁶⁸ Isto, str. 697.

⁶⁹ Enciklopedia e Jugosllavisë A-Bib, Jugoslavenski leksikografski zavod "Miroslav Krleža", Zagreb 1984, str. 26.

⁷⁰ Isto, str. 181.

⁷¹ Isto, str. 106.

⁷² Isto, str. 537.

⁷³ Isto, str. 25.

⁷⁴ Enciklopedia e Jugosllavisë 2 Bib—Çif, Jugoslavenski leksikografski zavod "Miroslav Krleža", Zagreb 1987, str. 703.

⁷⁵ Enciklopedia e Jugosllavisë 1 A—Bib, Jugoslavenski leksikografski zavod "Miroslav Krleža", Zagreb 1984, str. 77.

⁷⁶ Isto, str. 621.

⁷⁷ Isto, str. 243.

⁷⁸ Isto, str. 163.

⁷⁹ Isto, str. 391.

⁸⁰ Isto, str. 477.

⁸¹ Isto, str. 539.

⁸² Isto, str. 575.

⁸³ Isto, str. 676.

Izdanje EJ na albanskom jeziku ima implikacija i na razvoj drugih naučnih disciplina. Informativnost enciklopedijskih tekstova, ponajprije nekih historijskih i sociopolitoloških kao što su Arhitektura fortifikuese⁸⁴ (Fortifikaciona arhitektura), Atentati i Sarajevš⁸⁵ (Sarajevski atentat), Beteja e Kumanovš⁸⁶ (Kumanovska bitka), Çështja Lindore⁸⁷ (Istočno pitanje) itd. mogu poticajno djelovati za temeljitije proučavanje odnosa i refleksije tih pitanja na historiju Albanaca.

Genetičkim prikazivanjem pojmova o ekonomskim, političkim, kulturnim i dr. odnosima i procesima svakog naroda i narodnosti, svake republike i pokrajine, albansko izdanje nudi čitaocu saznanja na adekvatnoj znanstvenoj razini. Takav je slučaj sa svim odrednicama, ali se neka od njih ipak ističu više od drugih. Takve su odrednice Akademia⁸⁸ (Akademija), Arkeologjia⁸⁹ (Arheologija), Bashkësitë fetare në Jugosllavi⁹⁰ (Vjerske zajednice u Jugoslaviji), Republika Socialiste e Bosnjës dhe Hercegovinës⁹¹ (Socijalistička Republika Bosna i Hercegovina), Cirilikja⁹² (Ćirilica) i dr. U kompleksim odrednicama kao što su Agronomia⁹³ (Poljoprivreda), Almanakët⁹⁴ (Almanasi), Antika,⁹⁵ Arkivat⁹⁶ (Arhivi), Austria dhe Jugosllavia - Marrëdhëniet⁹⁷ (Austrijsko-jugoslavenski odnosi), Besimet popullore⁹⁸ (Narodna vjerovanja), Bizantologjia⁹⁹ (Bizantologija) itd. pregledno sistematizirani faktografski podaci, pažljivijem čitaocu omogućavaju stjecanje jasnih saznanja o činocima i putevima razvoja pojedinih djelatnosti, o odnosima i vrijednostima u republikama i pokrajinama, ali i o razlozima izostajanja Kosova i Albanaca u njoj, u razvitku pojedinih grana privrede, znanosti, obrazovanja itd.

Obrazovne implikacije albanskog izdanja EJ jesu višestruke. One se mogu formulirati sažeto, s obzirom na to da je ovo izdanje jedini priručnik obrazovanja, samoobrazovanja i permanentnog obrazovanja svih, i jedini ove vrste koji se može upotrijebiti u funkciji razvijanja i njihova obogaćivanja u procesu školskog učenja svih nivoa i tipova obrazovanja. Gotovo se svaka odrednica poradi svoje informativnosti može preoblikovati u nastavno-odgojne metodske jedinice u gimnazijama i stručnim školama, svaka od njih može poslužiti kao osnova didaktičkog strukturiranja predavanja na višim školama, i u rukama dobrog stručnjaka može se upotrijebiti u nastavno-znanstvene svrhe na fakulte-

⁸⁴ Isto, str. 270.

⁸⁵ Isto, str. 385.

⁸⁶ Isto, str. 668.

⁸⁷ Enciklopedia e Jugosllavisë 2 Bib—Çif, Jugoslavenski leksikografski zavod "Miroslav Krleža", Zagreb 1987, str. 760.

⁸⁸ Enciklopedia e Jugosllavisë 1 A—Bib, Jugoslavenski leksikografski zavod "Miroslav Krleža", Zagreb 1984, str. 51.

⁸⁹ Isto, str. 259.

⁹⁰ Isto, str. 584.

⁹¹ Enciklopedia e Jugosllavisë 2 Bib—Çif, Jugoslavenski leksikografski zavod "Miroslav Krleža", Zagreb 1987, str. 170.

⁹² Isto, str. 665.

⁹³ Enciklopedia e Jugosllavisë 1 A—Bib, Jugoslavenski leksikografski zavod "Miroslav Krleža", Zagreb 1984, str. 38.

⁹⁴ Isto, str. 98.

⁹⁵ Isto, str. 188.

⁹⁶ Isto, str. 306.

⁹⁷ Isto, str. 396.

⁹⁸ Isto, str. 659.

⁹⁹ Enciklopedia e Jugosllavisë 2 Bib—Çif, Jugoslavenski leksikografski zavod "Miroslav Krleža", Zagreb 1987, str. 80.

tima. I naposljetku, ovo izdanje nudi svima suvremene informacije za dopunsko školsko učenje.

Edukativna vrijednost albanskog izdanja EJ jest važna kvaliteta ovog izdanja. Edukativne implikacije odnose se na formiranje naučnog pogleda o bitnim pitanjima prošlosti i sadašnjosti naroda i narodnosti Jugoslavije. Istodobno informativnost tekstova enciklopedije utječe na obrazovanje realističkih stavova o političkim i ekonomsko-socijalnim odnosima Srba, Crnogoraca, Hrvata, Makedonaca, Muslimana, Albanaca i dr., o njihovim nosiocima i djelovanju u okviru određenih historijskih perioda i geografskog prostora. Ali, istodobno nudi objektivnost, sistematičnost, argumentiranost sudova i zaključaka o gore spomenutim pitanjima za promjenu nekih petrificiranih stavova o međusobnom odnosu Albanaca, Srba, Crnogoraca, Hrvata, Makedonaca i dr. Kako je promjena ponašanja pojedinaca pod utjecajem usvajanja informacija ovog izdanja značajna psihosocijalna i pedagoška dimenzija ovog izdanja, onda se s pravom može očekivati da će ovo izdanje utjecati na humanizaciju međuljudskih i međunacionalnih odnosa.

5. Albansko izdanje EJ i njegovo značenje za razvitak enciklopedistike

Albansko izdanje EJ, iako je ostvareno prevodenjem osnovnog latiničnog izdanja EJ na albanski jezik, sadrži obilježja izvornog enciklopedijskog djela. Kao izvorno enciklopedijsko djelo od posebnog je značenja za razvitak enciklopedistike uopće, posebno za razvoj enciklopedistike u Albanaca. Njegovo značenje očituje se na teorijskom, metodološkom i praktičnom planu.

Teorijsko značenje višestruko je i okrenuto je ka enciklopedistici i istovremeno ka drugim znanostima. Naša iskustva u koncipiranju i sastavljanju EJ pokazuju važnost realiziranja sljedećih direktnih i indirektnih zadataka enciklopedistike: utvrđivanje razrađenih normativa za izradu enciklopedijskih tekstova, za sistematski pristup transfonemiziranju antroponima, toponima i termina drugih pojmova s izvornog na albanski jezik i povećanje snage normativnog djelovanja enciklopedije u pisanju strane onomastike, za sistematsko prikupljanje informacija i praćenje njihovih promjena i za razvitak metodologije enciklopedistike.

Albansko izdanje EJ pridonosi razvoju pojedinih grana albanoloških znanosti, posebno razvoju leksikologije, terminologije i onomastike. Ono upozorava na važnost intenziviranja rada na proučavanju jedinstvene leksikologije albanskog jezika te na intenziviranje rada na izdanju enciklopedijskog rječnika albanskog jezika. Uloga izdanja EJ na albanskom jeziku za razvoj terminologije je velika. U albanskom jeziku postoji velik broj termina grčkog i latinskog porijekla kao i nemali broj termina porijeklom pretežno iz romanskih jezika. To se očituje u terminologiji apstraktnih pojmova. Naša iskustva u prevodenju tekstova 1. i 2. sveska EJ pokazala su da se dobar dio terminologije stranog porijekla može zamijeniti izvornom albanskom terminologijom. Ovo izdanje upućuje na važnost sistematske obrade termina i promjena njihova značenja, kao i na važnost preciznog utvrđivanja značenja termina za novouvedene pojmove onih znanstvenih disciplina za koje postoje rječnici i, naposljetku, na izdanje terminoloških rječnika za pojedine grane znanosti za koje nije obrađena i publicirana njihova terminologija.

Rad na izdanju EJ na albanskom jeziku isticao je i neka *opća* i *specifična* metodološka pitanja enciklopedistike. Identičnost osnovnog latiničnog i albanskog izdanja EJ potencirala je značenje metode komparacije enciklopedijskih tekstova i izdanja za unapređivanje enciklopedistike. Sadržajna identičnost enciklopedijskih tekstova osnovnog i albanskog izdanja EJ i njihova jezična različitost pokazivala je da se deskripcija i eksplikacija pojmova u enciklopedijskim izdanjima razlikuje od istih postupaka u drugim znan-

stvenim izdanjima. Ovdje su u pitanju jezične i logičke značajke kojima treba definirati bitne odnose između razloga i određene posljedice, između bitnih motiva i ponašanja ličnosti u određenim procesima i odnosima. Jasan je zahtjev da se za informativnu vrijednost i efikasnost enciklopedijskih tekstova traži takav postupak opisivanja i objašnjavanja kojim se na potpuno jasan i razumljiv jezik osvjetljava bit pojmova i odnosi među njima. Suštinsko-sintetička i genetičko-historijska opisivanja i objašnjenja zahtijevaju posebnu pažnju u formuliranju njihova pravog sadržaja. Naša iskustva potvrdila su važnost jednostavnog, jasnog i potpuno razumljivog pismenog opisivanja i objašnjavanja pojmova i njihovih veza i odnosa bez gubitka informativne vrijednosti enciklopedijskih tekstova. Ovaj zahtjev odnosi se na sve faze izrade izdanja, i to od izrade abecedara, prijevoda tekstova do redakcijskog stiliziranja i sistematiziranja u cjelini sadržaja određenog izdanja. Šira i dublja razrada primjene postupka deskripcije i eksplikacije u enciklopedistici izgleda da zahtijeva posebnu obradu.

Sa stanovišta *praktične* uloge i značenja albanskog izdanja EJ, nužno je istaknuti da je osnova prvog enciklopedijskog priručnika na albanskom jeziku rezultat iskustva, znanstvene i enciklopedijske tradicije zagrebačke škole, koja je, osim toga, izrazila potpunu spremnost za suradnju i pomoć u pripremanju albanskog izdanja EJ. To je favorizirajuća okolnost i pozitivan odnos, koji je znatno unaprijedio praktičan rad na pripremanju ovog izdanja. Neposredan rezultat spomenute okolnosti je kadrovska osposobljenost za bavljenje stručnim radom na enciklopedistici. Suradnici u sastavljanju enciklopedijskih tekstova i prevodioci tekstova, posebno dr. E. Mekuli, mr. E. Gjerqeku, prof. S. Drini, dr. P. Nushi, pridonijeli su institucionalnom prilazu enciklopedistici u nas. Iz rada na albanskom izdanju EJ potekla je inicijativa za formiranje specijalizirane znanstvene jedinice za izradu bibliografskih i enciklopedijskih djela kao i za sastavljanje leksikona predmetno-informativne namjene. Stečeno iskustvo od izuzetne je vrijednosti za kasniji rad. Time su postavljeni temelji znanstvenog rada u enciklopedistici kao i počeci uključivanja Albanaca u enciklopedijsku komunikaciju s drugim narodima.

ZAKLJUČAK

Izdanje Enciklopedije Jugoslavije na albanskom jeziku poseban je izraz sustava vrijednosti i vrijednosnih orijentacija naroda i narodnosti Jugoslavije 70-ih i 80-ih godina ovog stoljeća. Izdanje EJ na albanskom jeziku sadržajno je determinirano prevođenjem latiničnog izdanja EJ na albanski jezik. Ali, ona nije samo prijevod osnovnog izdanja. Albansko izdanje EJ ima izvornu jezično-sadržajnu strukturu, koja je oformljena prema sustavu njene ortografije i ortoepije i predstavljena grafijom albanskog jezika. Transpozicija natuknica i drugih dijelova bitno je izmijenila kompoziciju sadržaja ovog izdanja u odnosu na osnovno izdanje. Poradi tih promjena albansko izdanje EJ ima više dimenzija izvornog djela.

Izdanje EJ na albanskom jeziku ima posebno mjesto u historiji razvitka znanosti i znanstvene misli u Albanaca. Prva knjiga EJ na albanskom jeziku bila je uopće prva knjiga enciklopedije, iako se elementi enciklopedistike susreću u spisima pojedinih humanista albanskog porijekla u XV. stoljeću.

Izdanje EJ na albanskom jeziku ima posebnih implikacija na razvoj obrazovanja, odgoja, znanosti, umjetnosti itd. Ono je od posebne važnosti za razvitak pojedinih grana albanologije, posebno leksikologije, terminologije i onomastike. Njegovo značenje za razvoj enciklopedistike neposredno je i višestruko.

Albansko izdanje EJ za razvoj enciklopedistike očituje se na teorijskom, praktičnom i metodološkom planu. Naša iskustva u pripremanju albanskog izdanja EJ upućuju na važnost realiziranja sljedećih neposrednih i posrednih zadataka enciklopedistike: ut-

vrđivanja razrađenih normativa za izradu enciklopedijskih tekstova, za sustavan pristup transfonemiziranju antroponima, toponima i termina drugih pojmova s izvornog na albanski jezik, za sustavno prikupljanje informacija i praćenje njihovih promjena u svrhu istinskog definiranja i redefiniranja enciklopedijskih pojmova.

Rad na izdanju EJ na albanskom jeziku isticao je neka opća i specifična metodološka pitanja enciklopedistike. Identičnost tekstova latiničnog i albanskog izdanja potencirala je značenje metode komparacije enciklopedijskih tekstova i izdanja za unapređivanje enciklopedistike. Sadržajna identičnost enciklopedijskih tekstova osnovnog i albanskog izdanja EJ i njihova jezična različitost upućivala je na neka specifična obilježja deskripcije i eksplikacije pojmova i njihovih odnosa u enciklopedijskim izdanjima. Informativna vrijednost i efikasnost enciklopedijskih tekstova zahtijeva takav postupak opisivanja i objašnjavanja, njime se na potpuno jasan i razumljiv jezik iznosi bit pojmova, odnosi među njima i njihova referalnost.

Sa stanovišta praktične uloge i značenja albanskog izdanja EJ treba istaknuti favorizirajuću okolnost i pozitivan odnos zagrebačke škole u pripremanju ovog izdanja. Neposredan rezultat spomenute okolnosti jest kadrovska osposobljenost za bavljenje stručnim radom u enciklopedistici, za izradu bibliografskih djela, leksikona predmetno-informativne namjene i drugih sličnih izdanja.

THE IMPORTANCE OF YUGOSLAV ENCYCLOPAEDIA IN THE ALBANIAN LANGUAGE FOR THE DEVELOPMENT OF ALBANIAN ENCYCLOPAEDIAS

SUMMARY. The editions of Yugoslav Encyclopaedia (in further text YE) in the languages of the nations and nationalities of Yugoslavia is an expression of the value systems of their life within a single state during the seventies and eighties of this century. The scope of the YE in Albanian was basically determined by the original editions printed in the Latin alphabet. But the edition in Albanian is something more than just a translation. It is a work with its own linguistic and content structure based on the orthographic and orthoepic systems of Albanian, and is thus an outstanding contribution to the compilation of Albanian encyclopaedias.

The YE has a special place in the history of the development of sciences and scholarship among Albanians. It is the first encyclopaedia in Albanian although certain elements of such work are present in the documents of some Albanian humanists of the fifteenth century. Its importance is based on certain features linguistic, bibliographical and in content which make it a completely new edition when compared with the original Latin script YE. This is because of the structure of the texts, their composition, the way they are systemized and certain other aspects. Anthroponyms, toponyms and foreign language terminology have all been transcribed. This means that the Albanian edition of the YE is the most important cultural and scholarly undertaking of the last quarter century for those of Albanian nationality, and perhaps for all Albanians. It has special importance for the development of education, scholarship, the sciences, art and physical culture. And is also important for the compilation of further encyclopaedias.

The YE in Albanian will have both theoretical and practical results. Its theoretical importance will be both direct and indirect. Its direct role is seen in the formulation of norms for the presentation of encyclopaedia contributions and the systematic transphonemization of anthroponyms, toponyms and other terminology into Albanian and the normative effect in transcribing foreign onomastics, the system of information gathering, the monitoring of changes, the development of a methodology etc. Its indirect role is seen in importance for the exact, humanistic, social, biotechnical, medical and applied sciences, and above all in development of the culture of the Albanian language as a special part of Albanian studies and as providing important insights into the literary language. Its cultural role is of especial significance in the development of lexicology, terminology and onomastics. It has already become instrumental in a wider and deeper approach to lexicography, terminology, selection and study of some problems related to onomastics. Its publication has already encouraged and intensified team work on lexicographical unification and on the publication of an encyclopaedic dictionary of the Albanian language. The effect of the publication on the development of terminology is great. Albanian has a large number of terms of Greek and Latin origin and a considerable number of Romance origin. This is particularly the case in the terms for abstract concepts. Our experience of the translation of contributions to volumes 1 and 2 has shown us that a considerable number of these can be replaced by Albanian words. The YE edition in Albanian shows the importance of a systematic treatment of terms and changes in their meaning, also of the importance of precisely establishing the terms for new concepts in those disciplines for which there are dictionaries and, finally, on the compilation of terminological dictionaries for individual scholarly fields whose terminology has not been systematized or published. The edition is of importance for the development

of a scientific system of transphonemization of anthroponyms, toponyms and terminology from Latin, Greek, Serbo-croatian, the Romance and Anglo-Saxon languages into Albanian. The publication of this edition of the YE has inspired a considerable number of people interested in the development of work on encyclopaedias.

Work on the translation brought to light a number of general and specific methodological problems. The identity of the original encyclopaedia in the Latin alphabet and its translation into Albanian gave importance to comparison of texts and editions for furthering work on encyclopaedias. Identity of content between original and translation yet their linguistic dissimilarity showed that the description and explanation of concepts in encyclopaedias differs from that of other scholarly publications. Problems of language and logical meaning are here involved through which essential relations between causes and results, essential motives and the behaviour of the personality in certain processes are expressed. The desire that entries should be informative and efficacious is clear and that they therefore depend on description in clear, understandable language.

Essential and informative syntheses in the provision of descriptions and explanations demand the utmost care. Our experience has confirmed the importance of simple, clear and completely understandable descriptions of concepts and their inter-relationship while in no way detracting from the informative value of an encyclopaedia. Indeed such aims should be present in all phases of the development of an encyclopaedia from establishment of alphabetical list of entries through translation to editorial stylization and systematization. We should here emphasize that the practical role and importance of this first encyclopaedic handbook in Albanian has been a product of the experience and scholarly tradition in encyclopaedias of the Zagreb school, who expressed complete readiness to help in preparation of the Albanian edition of the YE. This greatly facilitated the practical work on the preparation of the edition. It meant that there was no need to provide a training ground for staff. Even so the preparatory work was hard, and demanded patience, persistence and professional and scholarly work to establish systematic solutions, modalities and structuring in a language that would be understood by those using the encyclopaedia. But from this work a highly qualified team has been created with well grounded experience for future work of the same kind. The publication of the work has thus provided a basis for serious scholarly work and marks the emergence of Albanians into encyclopaedic communication with other nations.